

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора
ФОМІНОЇ ТЕТЯНИ ГРИГОРІВНИ на дисертацію
ШКАРАБАНА АНДРІЯ ВАСИЛЬОВИЧА «Кримінальний
процесуальний статус військовополоненого в Україні», представлену на
здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Обґрунтування вибору теми дослідження.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила безпрецедентне збільшення кількості випадків захоплення військовослужбовців у полон, їх обміну, репатріації та повернення на територію України, що актуалізувало необхідність належного нормативного врегулювання їх правового статусу у різних сферах суспільних відносин, у тому числі й у кримінальному провадженні. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена насамперед тим, що військовополонені є особами, які перебувають під особливим міжнародно-правовим захистом відповідно до положень міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року.

Особливої ваги ця проблематика набуває у зв'язку з тим, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить цілісного нормативного регулювання кримінального процесуального статусу військовополоненого. Водночас на практиці такі особи можуть набувати різного процесуального статусу: потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених, а також статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. При цьому самостійного наукового осмислення потребує правовий статус особи, звільненої з полону, оскільки чинне законодавство не визначає особливостей її участі у кримінальному провадженні, тоді як наслідки перебування в полоні можуть об'єктивно впливати на реалізацію нею

процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Це породжує низку теоретичних і практичних питань щодо обсягу процесуальних прав таких осіб, гарантій їх реалізації та особливостей участі у кримінальному провадженні.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває у зв'язку з необхідністю забезпечення належного балансу між інтересами кримінального провадження, потребами національної безпеки та міжнародно-правовими гарантіями захисту військовополонених. Україна як держава-учасниця міжнародних договорів у сфері міжнародного гуманітарного права зобов'язана забезпечувати поведінку з військовополоненими відповідно до положень міжнародних конвенцій, водночас здійснюючи ефективне розслідування та судовий розгляд воєнних злочинів. За таких умов особливого значення набуває питання належного визначення процесуальних гарантій осіб, які перебувають або перебували у статусі військовополонених.

Наукова актуальність теми додатково посилюється недостатнім рівнем її розробленості у вітчизняній науці кримінального процесуального права. Незважаючи на наявність окремих наукових праць, присвячених питанням міжнародного гуманітарного права, статусу військовополонених в контексті національного права, комплексні дослідження кримінального процесуального статусу військовополоненого як самостійного об'єкта наукового аналізу фактично відсутні. Це обумовлює необхідність подальшого розвитку відповідних теоретичних положень та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

З огляду на викладене, вибір А.В. Шкарабаном теми дисертаційного дослідження є належним чином обґрунтованим, відповідає сучасним потребам науки кримінального процесуального права та практики його застосування, а також має важливе значення для розвитку національної моделі кримінального провадження в умовах воєнного стану та збройного конфлікту.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність.

Ознайомлення зі змістом дисертації А.В. Шкарабана дозволяє стверджувати, що наукова робота містить усі необхідні елементи, притаманні дисертаціям на здобуття ступеня доктора філософії у галузі права. У дослідженні простежується структурна єдність, логічність, наукова та правова послідовність викладу матеріалу за темою дисертації, взаємопов'язаність усіх елементів дослідження.

Автор продемонстрував ґрунтовний аналіз значного масиву наукових джерел, нормативно-правових актів та правозастосовної практики (171 джерело), що дало змогу сформувати цілісну та належну методологічну та теоретичну базу для ґрунтованого дослідження і, як результат, сформувати обґрунтовані висновки та пропозиції.

Достовірність отриманих результатів підтверджується також використанням чотирьохрівневої системи методології сучасного правознавства, яка охоплює загальнофілософські, загальнонаукові, спеціальнонаукові та конкретнонаукові методи пізнання. Її застосування зумовлене міжгалузевим характером теми, що поєднує положення міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та національного кримінального процесуального законодавства України. Комплексне використання зазначених методів забезпечило системність, об'єктивність і наукову виваженість отриманих результатів, а також дозволило сформулювати теоретично обґрунтовані та практично значущі висновки й пропозиції.

Враховуючи наведене, можна стверджувати про те, що викладені в дисертації наукові положення та сформовані висновки належним чином обґрунтовані та достовірні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні, у межах якого цей статус проаналізовано як самостійну, складну та багаторівневу правову конструкцію, що формується на перетині норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного кримінального процесуального законодавства.

З поміж результатів, котрі сформовані на підставі виконання дисертаційного дослідження, слід акцентувати увагу на:

- формулюванні авторської теоретичної дефініції особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, як спеціального (гібридного) суб'єкта кримінального провадження, процесуальний статус якого є формою юридичної фікції, що полягає у тимчасовому застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого або засудженого окремих елементів процесуального режиму військовополоненого з метою забезпечення реалізації рішення про обмін у межах міжнародного збройного конфлікту. Такий статус має функціональний характер і поширюється виключно на процесуальні механізми у кримінальному провадженні, безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням обміну (стор. 28 дисертації);

- розробці потерпілоорієнтованої (survivor-centered) моделі участі у кримінальному провадженні осіб, звільнених з полону, як нетипових потерпілих і свідків, чия підвищена вразливість, зумовлена наслідками полону, а специфічна роль у доказуванні у справах про міжнародні злочини потребують спеціального процесуального режиму. Автором запропоновано нормативно визначити такий режим через запровадження категорії «особливо вразливий учасник кримінального провадження» (узгодженої з мінімальними стандартами Директиви 2012/29/ЄС) та закріпити комплекс гарантій мінімізації повторної травматизації, зокрема: травмоінформований підхід, відкладення допиту до стабілізації стану, обов'язкове

залучення психолога та/або лікаря під час С(Р)Д (шляхом змін до ст. 224 КПК України і введення ст. 227-1 КПК України), а також розширене застосування депонування показань у порядку ст. 225 КПК України (стор. 28 дисертації);

– критеріях розмежування правового статусу громадян України, які воювали на боці ворога, залежно від характеру їх участі у конфлікті, зокрема: добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; участь у складі окупаційних адміністрацій або квазівійськових формувань; примусова мобілізація на тимчасово окупованих територіях; виконання допоміжних функцій без безпосередньої участі у бойових діях (стор. 29 дисертації);

– наукових підходах щодо правової природи скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України, який характеризується публічно-правовим, безпеково-гуманітарним характером і є спеціальним процесуальним механізмом реалізації позапроцесуального владного рішення уповноваженого органу щодо обміну підозрюваного, обвинуваченого як військовополоненого (стор. 30 дисертації).

Ці та інші запропоновані новели та пропозиції вдосконалюють як наукове бачення цілісності кримінального процесуального статусу військовополоненого, так і перспективи нормотворчого процесу вдосконалення правового забезпечення його статусу.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації положення, висновки та пропозиції мають значний науковий, теоретичний та практичний потенціал та можуть бути використані, зокрема у:

- у науково-дослідній роботі – для подальшого розроблення проблемних питань участі військовополонених та осіб, звільнених з полону, у кримінальному провадженні (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 13.03.2026 р.);

- в освітньому процесі – викладені у дисертації положення використовуються при проведенні занять із навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право України», «Міжнародне кримінальне право та міжнародне співробітництво у запобіганні злочинності» у Львівському державному університеті внутрішніх справ (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 13.03.2026 р.).

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображено у 6 публікаціях, з яких 3 – у наукових журналах, визначених МОН України як фахові видання з юридичних наук, у 3-х тезах доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Оцінка змісту та оформлення дисертації.

Дисертаційна робота Шкарабана Андрія Васильовича викладена українською мовою, стиль викладу відповідає науковому характеру дослідження, матеріал подано послідовно та логічно. Структура роботи забезпечує повноту розкриття теми, а якість оформлення засвідчує належний рівень підготовки здобувача. Дисертація структурована і складається з: анотації, вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та додатків.

Анотація у стислій формі представляє основні тези дисертаційного дослідження, найважливіші результати дослідження, наводить перелік публікацій, в яких викладені основні результати представленого дослідження. Анотація викладена українською і англійською мовами.

У *вступі* дисертації автором визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано положення наукової новизни, окреслено методологічну основу роботи, її теоретичне та практичне значення. Простежується

логічний взаємозв'язок між заявленою проблематикою та поставленими дослідницькими завданнями.

У розділі I «Сутність категорії «військовополонений» в актах міжнародного гуманітарного права та законодавстві України» автор визначає поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом а також розкриває категорію «військовополонений» в законодавстві України. У розділі здійснено аналіз підходів до регулювання статусу військовополонених у законодавстві України та окремих зарубіжних держав (Німеччини, США, Франції, Ізраїлю), а також зіставлено міжнародно-правові стандарти із положеннями національного кримінального процесуального законодавства. Автор доводить, що поняття та правовий статус військовополоненого мають комплексну міжнародно-правову природу та формуються на перетині норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини й звичаєвих норм війни. У роботі обґрунтовується, що військовополонений є спеціальним суб'єктом міжнародного права, статус якого виникає з моменту потрапляння під владу супротивної сторони у міжнародному збройному конфлікті та зберігається до остаточного звільнення і репатріації.

Автор справедливо поділяє усіх військовополонених на 2 групи. До першої віднесено військовополонених, які не підозрюються у вчиненні воєнних злочинів. Відповідно, вони не підлягають кримінальній відповідальності, а отже, стосовно них не розпочинається кримінальне провадження і не обираються запобіжні заходи. До другої групи дисертант відносить військовополонених, які в рамках кримінального провадження отримали певний процесуальний статус.

За результатами дослідження сформульовано критерії розмежування правового статусу громадян України, які воювали на боці ворога, залежно від характеру їх участі у конфлікті, зокрема: добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; участь у складі окупаційних адміністрацій або

квазівійськових формувань; примусова мобілізація на тимчасово окупованих територіях; виконання допоміжних функцій без безпосередньої участі у бойових діях.

Розділ II. «Кримінальний процесуальний статус військовополоненого за кримінальним процесуальним законодавством України» присвячений детальному вивченню статусу військовополоненого за національним законодавством. У ньому детально вивчено міжнародно-правові стандарти кримінального провадження щодо військовополонених та можливість їх імплементації у КПК України.

Значну увагу приділено участі військовополонених у проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема допиті. Імпонує позиція автора про те, що механічне застосування до військовополонених-свідків класичної моделі допиту та процесуальних обов'язків свідка (зокрема, попередження про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК України) вступає в колізію з приписами міжнародного гуманітарного права та заборonoю будь-яких форм примусу, що потребує внесення змін до ч. 3 ст. 224 КПК України з метою виключення обов'язку попередження про кримінальну відповідальність військовополонених, які допитуються, як свідки у кримінальному провадженні. Дисертант справедливо наголошує на доцільності проведення допиту цієї категорії осіб у формі процесуального інтерв'ю з використанням системи пріоритетного тріажування (за критеріями інформаційної значущості, психоемоційного стану та процесуальної терміновості), що забезпечує баланс між ефективністю документування воєнних злочинів і дотриманням принципів гуманності, заборони примусу та справедливого судового розгляду.

Окремий підрозділ другого розділу присвячено процесуальному статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. З'ясовано, що особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, представляє собою

спеціальний (гібридний) суб'єкт кримінального провадження, процесуальний статус якого є формою юридичної фікції, що полягає у тимчасовому застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого або засудженого окремих елементів процесуального режиму військовополоненого з метою забезпечення реалізації рішення про обмін у межах міжнародного збройного конфлікту. Такий статус має функціональний характер і поширюється виключно на процесуальні механізми у кримінальному провадженні, безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням обміну

У розділі також проаналізовано особливості кримінального провадження щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого та доведено, що воно формує спеціальний публічно-правовий режим, у межах якого класичні інститути запобіжних заходів, зупинення провадження, спеціального досудового розслідування та судового розгляду за відсутності обвинуваченого зазнають функціональної трансформації. Окремо вивчено та проаналізовано процесуальний порядок скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України. У результаті автор формулює низку пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального статусу військовополоненого у кримінальному провадженні.

Розділ III. «Особливості кримінального провадження за участю осіб, звільнених з полону» присвячений дослідженню статусу осіб, звільнених з полону, які беруть участь у кримінальному провадженні як потерпілі або свідки. У розділі доведено, що вони становлять специфічну та об'єктивно вразливу категорію учасників процесу, чий правовий статус не охоплюється повною мірою чинною моделлю КПК України. Їх процесуальна роль поєднує високу доказову цінність показань (щодо катувань, умов утримання, ланцюга командування, долі інших полонених) із підвищеним ризиком вторинної віктимізації, психоемоційної дестабілізації та зовнішнього впливу.

Офіційним опонентом підтримана позиція дисертанта про необхідність розширення застосування механізму депонування показань за ст. 225 КПК України з урахуванням критерію вразливості; а також системного оновлення законодавства про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з урахуванням воєнного контексту, транснаціональних та цифрових загроз.

Висновки дисертації загалом корелюють із поставленими завданнями дослідження та відображають основні результати наукового пошуку. У них підсумовано результати комплексного дослідження кримінального процесуального статусу військовополоненого. Значну увагу приділено аналізу міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду, що дало змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства. У роботі обґрунтовано необхідність посилення гарантій прав військовополонених у кримінальних провадженнях, удосконалення порядку його участі під час здійснення кримінального провадження. Загалом висновки містять науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на удосконалення кримінального процесуального статусу військовополоненого.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію **Шкарабана Андрія Васильовича**, водночас необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту.

1. Дискусійним видається підхід автора до розкриття сутності кримінального процесуального статусу військовополоненого. З огляду на те, що в теорії права правовий статус традиційно розглядається як сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, більшої системності, на думку опонента, потребувало висвітлення зазначених елементів у структурі дисертаційного дослідження. Хоча окремі права

військовополоненого, особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, та особи, звільненої з полону, проаналізовано в підрозділах 2.1, 2.3 та розділі 3, їх виклад має фрагментарний характер, що дещо ускладнює формування цілісного уявлення про зміст досліджуваного статусу.

Крім того, зважаючи на відсутність у чинному кримінальному процесуальному законодавстві чіткого нормативного закріплення комплексу прав та обов'язків військовополоненого під час здійснення кримінального провадження, науковий інтерес становило б формулювання автором узагальненого переліку таких прав і обов'язків, а також розроблення більш конкретизованих пропозицій щодо їх нормативного врегулювання.

2. Окремої уваги заслуговують пропозиції автора щодо нормативного закріплення категорії «особливо вразливий учасник кримінального провадження» (стор. 163). Позитивно оцінюючи прагнення автора імплементувати міжнародні стандарти захисту вразливих осіб у кримінальному провадженні, варто звернути увагу на те, що запропонований підхід є доволі дискусійним та відкриває простір для подальшої наукової дискусії щодо розуміння феномену вразливості у кримінальному процесі. Так, автор обґрунтовано звертається до положень Директиви 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року, відповідно до яких особам, які перебувають в особливо вразливому стані, повинна бути забезпечена спеціалізована підтримка та правовий захист. Водночас аналіз положень зазначеного акта дає підстави стверджувати, що вразливість розглядається насамперед як певний стан особи, обумовлений індивідуальними характеристиками, пережитим досвідом або конкретними життєвими обставинами, а не як самостійний різновид учасника кримінального провадження. У зв'язку з цим потребує додаткового обґрунтування запропонований автором підхід щодо нормативного закріплення саме категорії «особливо вразливий учасник кримінального провадження», оскільки за такого

підходу відбувається певна трансформація властивості (стану) особи в окремий процесуальний статус.

Крім того, окремі законодавчі пропозиції, сформульовані в дисертації, викликають потребу в додатковому узгодженні. Зокрема, пропонуючи визначення «особливо вразливого учасника кримінального провадження», автор поширює його на широке коло суб'єктів, серед яких потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, а також особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру (стор. 163). Водночас запропоновані зміни до статті 56 КПК України фактично спрямовані виключно на забезпечення додаткових гарантій потерпілого (стор. 167-168). На думку опонента, за умови визнання вразливості особливим станом учасника кримінального провадження відповідні процесуальні гарантії доцільно розглядати ширше та поширювати на всіх учасників кримінального провадження, які через свій психоемоційний стан або життєві обставини потребують додаткового захисту.

3.3 метою вдосконалення нормативного регулювання кримінального процесуального статусу військовополоненого автором дисертації надано низку цікавих і змістовно обґрунтованих пропозицій щодо внесення змін до чинного Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, на сторінках роботи сформульовано конкретні ініціативи стосовно доповнення КПК України Розділом IX-3 «Особливості кримінального провадження за участю військовополонених» (стор. 92), нормативного закріплення процесуального механізму прийняття рішення про здійснення спеціального судового провадження саме на стадії підготовчого засідання (стор. 152-153), регламентації статусу особливо вразливого учасника кримінального провадження та змін до ст.ст. 3, 56, 227-1 КПК України (стор. 163, 167, 171) тощо. З огляду на те, що окреслені пропозиції можуть мати практичне використання у законотворчій діяльності, доцільним видавалося б представити сформульовані зміни до кримінального процесуального законодавства у більш

систематизованому вигляді, наприклад, у формі узагальненого переліку або проєкту закону в додатках до дисертації. Такий підхід дозволив би чітко відобразити обсяг і спрямованість авторських ініціатив, сприяв би кращому сприйняттю запропонованих положень як науковою спільнотою, так і представниками законодавчої ініціативи.

4. Окремі зауваження стосуються технічного й структурного оформлення дисертаційного дослідження. *По-перше*, привертає увагу певна нерівномірність у побудові розділів дисертації: перший і другий розділи мають чітко структуровані підрозділи, що забезпечує послідовність викладу, тоді як третій розділ такої внутрішньої структури не містить, що дещо відрізняється від загальної композиційної логіки роботи. *По-друге*, у дисертації відсутні підсумкові висновки до кожного з розділів, які могли б логічно завершувати змістовне навантаження окремих частин. Зазначені особливості не впливають на наукову цінність дисертації, однак їх врахування могло б сприяти досягненню більшої структурної завершеності та концептуальної цілісності роботи.

Разом із тим, висловлені зауваження не знижують загальної наукової цінності дисертації. Вони мають здебільшого рекомендаційний характер та не впливають на актуальність теми, обґрунтованість положень і висновків, сформульованих авторкою.

Дотримання принципів академічної доброчесності. Вивчення змісту дисертації та наукових публікацій дає змогу дійти висновку про відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації чи порушення інших видів принципів та правил академічної доброчесності, які могли б поставити під сумнів самостійний характер рецензованого дослідження.

ВИСНОВОК:

дисертація Шкарабана Андрія Васильовича на тему «Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні» є самостійною, комплексною, завершеною науковою працею, що містить обґрунтовані нові наукові результати у вигляді теоретично обґрунтованих положень щодо змісту кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні, а також формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування.

Дисертація відповідає вимогам до оформлення дисертації, затвердженої наказом МОН України від 12 січня 2017 року № 40 та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 502 від 19 травня 2022 року), а її автор – Шкарабан Андрій Васильович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

Доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
ННІ № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ

Тетяна ФОМІНА